

Humor og livsglede i arbeid med utviklingshemmede mennesker

Bente Torget Knudsen

Eit smil kostar ikkje mykje, men gjer mykje. Den som får det blir rik, utan at den som gir det blir fattig. Det krev berre ein augneblink, men minnet om det kan leve for alltid. Ingen er så rik og mektig at dei kan unnvere det, og ingen er så fattig at dei ikkje kan bli rik av det. Det gir kvile for den trøytt, oppmuntring for den motlause og er solskinn for den triste. Likevel kan det ikkje kjøpast, tiggast, lånast eller stelast, for det har berre verdi når det er gjeve (Gammelt visdomsord i Arntzen 2003, s. 61).

Innledning

Jeg ønsker å fokusere på humor og livsglede i arbeid for og med mennesker med utviklingshemming. I hele mitt yrkesliv har humor vært en viktig del av jobben. I de senere år har jeg begynt å reflektere mer og mer over temaet hverdagshumor og hvilken betydning det har i arbeidet med mennesker med utviklingshemming. I denne teksten ønsker jeg å vise at det jeg kaller hverdagshumor kan gi økt livsglede i relasjoner med utviklingshemmede mennesker. At mennesker med utviklingshemming har glede av humor, og ofte har en sans for humor som kan utvikles, er jeg overbevist om. Det håper jeg at jeg klarer å få fram med mine eksempler og gjennom den litteraturen jeg anvender. Hvis personalet har en positiv innstilling til humor i ulike pedagogiske situasjoner, kan også det vi opplever som såkalte fastlåste situasjoner med utviklingshemmede avhjelpes. Det kan være alt fra mer alvorlige situasjoner der skadeavverging er påkrevet, eller rett og slett til støtte og oppmuntring i hverdagen.

For å gi leseren en forståelse av hva jeg i den teksten mener med humor og i hvilken sammenheng jeg mener humoren har sin plass, gir jeg et eksempel på hvordan humor kan bli brukt som et vesentlig element i pedagogisk handling. Eksempelet er fra min praksisplass på en skole for utviklingshemmede ungdommer i Danmark.

Jeg var sammen med en lærer og en gruppe ungdommer i klasserommet. Ungdommene skulle velge aktiviteter for resten av dagen. Læreren brukte mye humor for å oppfordre elevene til å komme med forslag til aktivitet. De var litt tafatte og hadde til å begynne med ingen forslag selv. Læreren måtte da utfordre dem: «*Nå, så der er ingen der har lyst til at have det sjovt i dag?*» Elevene svarte da at de hadde lyst til å ta bussen til en by i nærheten uten å ha lærer med seg. Læreren oppfordret dem så til å planlegge turen. Hva trengte de å vite for å ta bussen til denne byen? Hva måtte de ha med seg? Når gikk bussen? Det hele foregikk rolig og lunt, men med en humoristisk vri. Læreren fikk på en vennlig og morsom måte vekket elevenes oppmerksomhet og oppfordret dem til å ta ansvar for å gjennomføre det de måtte tenke på og forberede for å kunne reise på tur på egenhånd. Ved å stille spørsmål fikk han elevene til å forstå hva de måtte gjøre selv, og hva de trengte hjelp til. I den situasjonen måtte de blant annet selv hente sine busskort, men fikk hjelp til å sjekke bussrute på internett. De måtte vite rutenummeret på bussen og klokkeslettet for både avreise og retur. Det var lett å se at elevene frydet seg under planleggingen av turen. Bare det at læreren viste dem tillit og stolte på at de kunne planlegge og gjennomføre turen på egenhånd, og måten han gjorde dette på, gjorde at stemningen var høy da de ble kjørt til bussterminalen. Første forsøk ble mislykket da navnet på den byen de skulle til ikke stod på bussen. I stedet stod navnet på byen som var endestoppet for bussen. Dette forvirret elevene, forståelig nok. Men dette brukte læreren på en lun humoristisk måte til å utfordre deres logiske sans. Egentlig visste elevene at de skulle se etter nummeret på bussen, og legge merke til navnet på byen som var endestopp. De gjorde et nytt forsøk og da gikk det bra. På grunn av måten læreren taklet episoden på, virket det ikke som elevene så på den mislykkede «ekspedisjonen» som et nederlag, men tvert i mot som en erfaring de kunne vokse på. En av elevene uttalte etterpå at det hadde vært en «*skidgo*» tur.

Denne hendelsen viser at humor kan skape gode pedagogiske øyeblikk ut av pedagogiske situasjoner. En pedagogisk situasjon er med andre ord åstedet for dagliglivets pedagogiske handling, dagliglivets pedagogiske praksis. Det pedagogiske øyeblikk befinner seg i sentrum av denne praksis, sier van Manen (1993, s. 38).

Et pedagogisk øyeblikk er ikke i utgangspunktet avhengig av humor eller humoristiske perspektiver, men humor er en av utallige kvaliteter som et pedagogisk øyeblikk kan ha. I eksempelet over virket det som om humoren skjerpet oppmerksomheten til ungdommene og motiverte dem til å ta ansvar for turen de planla. Det var nok også lærerens intensjon siden han så tydelig var bevisst på å veilede dem gjennom vennlig og omtenksum bruk av humor. Søbstad (1995) hevder at: «Dyrking av humor i skolen skaper et klima for et godt sosialt fellesskap og for eksperimentering» (s. 99).

Humor kan oppmuntre elevene til å bli mer åpne og kreative, og kan derfor være en god pedagogisk ressurs, selv om det i følge flere undersøkelser ikke direkte bedrer selve læreevnen. En av undersøkelsene er gjort av Gruner (1976) som har fokus på satire i muntlig undervisning. Han har også sett på andres forskning på samme område. Konklusjonen av hans undersøkelser er at det er lite støtte for at humor øker selve læringseffekten. McGhee

(i Søbstad 1995) drøfter noen av de samme undersøkelsene og finner i likhet med Gruner ut at humor verken hemmer eller fremmer læring. Han konkluderer derfor med at humor ikke er et middel til å bedre undervisningen, men at det kan øke trivsel og motivasjon for både lærer og elev. Når jeg snakker om hverdagshumor, tenker jeg i denne sammenheng på den humoren som kommer naturlig i samhandling mellom personale og mennesker med psykisk utviklingshemming og mellom kollegaer.

Hva er humor?

«Spørsmålet har mange kloke hoda forsøkt å besvare opp gjennom tida, men forgjeves. Begrepet rommer så mykje at det ikkje lar seg eintydig forklare. Det er med rette sagt at den som i fullt alvor meiner å vite ka humor er, han har den ikkje sjøl» (Arntzen 2003, s. 34).

Mange har forsket på humor og mange har prøvd å komme med definisjoner på hva humor egentlig er. Jeg synes Arntzen har sagt mye treffende om humor, selv om han påstår at det er «*lekmannsteorier*» som er bygd på egne erfaringer og løse antagelser. Han mener at folk sin sosiale bakgrunn, deres oppvekstvilkår og medfødte sans, former vår egen humor. Han sier: «Derfor blir den [humoren]individuell, nesten som et sinnets fingeravtrykk. Vår humoristiske sans er like merkelig sammensatt og mangfoldig som det meste i oss ellers» (s. 34).

Hvis man i utgangspunktet ser lyst på tilværelsen er det min erfaring at det finnes elementer av humor overalt. Jeg liker godt at andre forteller vitser eller jeg forteller vitser selv. En god humoristisk tone mellom kollegaer er noe som skaper glede i hverdagen. Det samme kan relasjoner mellom gode venner og familie være. En positiv bemerkning fra et menneske man treffer kan snu en grå hverdag til en solskinnsdag. Men jeg mener at humor også er en alvorlig sak. Det er langt mer enn bare overfladiske vittigheter. Det er tvert i mot en del av personligheten og kommer til syne i de fleste livssituasjoner man befinner seg i.

Jeg har lest en del om hva andre mener humor er, og jeg vil utdype det nærmere i dette kapittelet. I Søbstads rapport fra prosjektet *Førskolebarn og humor* (1989), viser han til McGhee (1979) når han forklarer hva humor er. Han beskriver humor som «den mentale erfaringen av å oppdage og sette pris på latterlige, absurde og inkongruente ideer, hendelser eller situasjoner» (Søbstad 1989, s. 4).

Denne forståelsen av humor sier noe om at det absurde, det som ikke hører sammen (det inkongruente) og overraskelsesmomentet er sentralt i all humor. Men humor er mye mer enn det som kan uttrykkes i en definisjon på noen få linjer. Folk oppfatter humor forskjellig, og det er dermed med andre ord et subjektivt fenomen. Søbstad (1989) peker på det vi alle egentlig vet at: «det som er sikkert er at vi vet hva humor er når vi møter den i dagliglivet!» (s. 5). Han mener at for å se det morsomme i en situasjon, må vi være i en mental tilstand som åpner for bruk eller mottak av humor. Det vil si at vi må ha en lekende innstilling. Humor kan på mange måter sammenlignes med lek, og grensene

mellom lek og humor kan være uklare (ibid). Søbstad sier nemlig at: «[...] det står fast at humor svært ofte må sees i forhold til en lekende grunninnstilling. Denne innstillingen får også betydning for humoren i et sosialt perspektiv» (s. 20).

Dette betyr blant annet at humor kan være vanskeligere å forklare, selv om en forstår de humoristiske poengene umiddelbart. Kanskje det betyr at humor nettopp taler til flere sider ved mennesket enn til intellektet? Tyrdal (2002a) ser dette poenget og sier med et gammelt visdomsord: «Humor er det du ikke har når du skal si hva det er» (s. 13).

Tyrdal mener videre at humorforskningen mangler en felles teoretisk plattform. Det er ikke noen enighet om sentrale begreper som beskriver humor eller hva som stimulerer til humor. De fleste forskere er likevel enige om at opplevelsen av humor er avhengig av det enkelte individs opplevelse av den situasjon det befinner seg i. En mer operasjonell teori er om humor er følgende: «Humor er de forhold ved en situasjon som får oss til å smile og le» (Søbstad 1989, s. 5). Det at humor er knyttet til opplevelse gjør at man må konkretisere hva det er ved humor man oppfatter som morsomt. Vi kan for eksempel si hvilke vitser vi liker eller peke på noe bestemt som ofte får oss til å le. De fleste mennesker har en formening om hva de ler av og hva de ser på som mer humoristisk enn noe annet.

Hva skiller humor fra ikke humor?

Noen ser på humor som noe flåsete, eller noe en bruker til å gjøre narr av noen eller noe, og følgelig blir humor da oppfattet som noe som ikke hører hjemme i arbeidet med mennesker. Kanskje er man også redd for at jobben ikke blir tatt seriøst nok hvis det blir for mye humor. Vi jobber jo med mennesker som er avhengig av vår hjelp, kan man tenke. I følge Svebak (2000) er noen mennesker mer «seriøse» enn andre, og denne seriositeten kan da bli et svært dominerende trekk. Disse har gjerne hovedfokus på dagliglivets oppgaver og problemer, og kan trenge mye «drahjelp» for å more seg over humoristiske hendelser. Noen seriøse mennesker som blir dradd med i humoristiske opplevelser kan se tilbake på hendelsen med forlegenhet, og bebreide dem som fikk dem til å glemme seriositeten for en stund (Svebak 2000). Dette er kanskje noe man bør ha i bakhodet hvis man har for vane å bruke humor i hverdagen. Folk oppfatter signaler forskjellig. Jeg kan tenke meg at de menneskene som Svebak beskriver som «seriøse» kan oppfatte humoristisk atferd som noe annet enn det det er ment som. I verste fall kan uskyldige humoristiske bemerkninger oppfattes krenkende. Tyrdal (2002b) reflekterer over det han kaller humorens tvetydighet, som ofte kan misforstås hvis det blir brukt på galt sted eller tidspunkt: «Humor er et potent og potensielt risikoforetagende. Konflikter kan oppstå dersom valg av tema, tid og sted ikke gjøres med tilstrekkelig sosial intelligens. Det som er passende i en sammenheng, er upassende i en annen. Det er alltid risiko for at humoren slår tilbake på en selv» (2002b, s. 201).

Her trekker han fram et begrep som «sosial intelligens» som ser ut til å være en viktig egenskap for bruk og forståelse av humor. Det er noe jeg absolutt er enig i. Selv om jeg så lenge jeg kan huske har vært opptatt av humor, er jeg svært forsiktig når jeg er sammen

med folk jeg ikke kjenner så godt. Jeg har opplevd «å trække i salaten» ved å komme med bemerkninger som var humoristisk ment, men som ikke ble oppfattet sånn.

Etter mine begreper henger humor og humør sammen. Men, ikke alle ser det på den måten. Svebak (2000) mener at humor og humør ikke nødvendigvis er det samme. «Stor sans for humor medfører ikke nødvendigvis mye godt humør», sier han (s. 73). Han peker på at det kan finnes både latter og munterhet uten at det har så mye med humor å gjøre. Det finnes også godt humør uten at det nødvendigvis er latter med i bildet. En tilstand av avslappet ro kan være godt humør uttrykt som stille glede (ibid).

Jeg har vanskelig for å tro at humoren kan være helt fraværende i et miljø, men hvis det skulle være tilfelle, tror jeg det ville være problematisk å skape et miljø med gode positive relasjoner. Samhandling helt uten humor er etter min mening nesten umulig å tenke seg. Arntzen (2003) har filosofert over temaet humor og ikke humor. Han skriver:

Om vi alle er født med humor, så blir den altså for noen bare borte underveis. Og mange ser ikkje ut til å savne den heller» (s. 63). Han mener likevel at mennesker som tilsynelatende mangler humor, egentlig har humor, men de har bare ikke utviklet sine evner til å gi uttrykk for den. Disse menneskene kan med sin væremåte vise at de har en lun og inkluderende humor, selv om de ikke snakker med store ord (ibid).

Så kan en lure på om det er slik at en enten har humor eller ikke har humor? Etter å ha lest og reflektert over dette spørsmålet, tror jeg ikke det er noe entydig svar å komme med. En kan rett og slett ikke si det helt bastant at humoren er helt fraværende, selv om det noen ganger kan virke sånn. Svebak (2000) sier for eksempel at folk kan ha humor selv om de ikke nødvendigvis er i godt humør. Arntzen (2003) peker på at noen mennesker har humor, men mangler evnen til å uttrykke den. Mine egne erfaringer sier meg at i noen miljøer er det stor åpenhet for humor. Da blir det ofte sånn at humoren blir dyrket, og derfor hele tiden utvikler seg fordi den blir en viktig del av hverdagen for folk i miljøet. I andre miljøer kan det være liten aksept for bruk av humor, og da har den kanskje ikke så gode utviklingsmuligheter. Jeg har et lite eksempel på dette fra en tidligere arbeidsplass.

For flere år tilbake arbeidet jeg på et sykehjem. Det var svært travle dager med tungt arbeid, men vi hadde et arbeidsmiljø med mye humor. På en måte var det nødvendig for oss med humor for å takle arbeidspresset. En dag kom en ny sykepleier til oss. Hun var nordfra, men hadde i flere år bodd og arbeidet på Sørlandet. Hun sa det var befriende å arbeide sammen med oss. Den humoristiske tonen vi hadde når vi snakket sammen på vaktrommet, hadde vært utenkelig på hennes forrige arbeidsplass. Hun var altså et menneske som hadde humor, men som måtte være tilbakeholden i det miljøet hun kom fra. Sånn kan det sikkert være mange steder.

Hva er forskjellen på ironi og humor?

Ironi og humor kan være to sider av samme sak, men ironi kan også oppleves negativt hvis den er rettet mot noe personen ikke kan forsvare seg mot. Ironi kan være morsomt for mennesker som kjenner hverandre godt, og har en slik tone seg imellom at det går an å ironisere over livets små og store hendelser. Mennesker med psykisk utviklingshemming

har ofte ikke forutsetning for å forstå ironi, idet den forutsetter et forholdsvis høyt kognitivt funksjonsnivå.

Rundskriv 1-41/98 til lov om sosiale tjenester mv, peker på betydningen av å ha nedsatte evner til å forstå omgivelsene, slik mennesker med utviklingshemming har:

Særlig framtrer vanskene ved å skulle forholde seg til kompliserte samhandlinger med symbolsk språk, som bruk av abstrakter eller ironi. Daglig samhandling mellom mennesker er ofte full av komplisert språksymbolikk og ikke-verbale uttrykksformer som mimikk og gestikulering. Dersom tjenestemottakeren ikke kan forstå regler og symbolikk i samhandlingen, kan det fortone seg som kaos å skulle delta (Rundskriv 1998, s. 30).

Dersom ironi blir brukt overfor mennesker som ikke har forutsetning for å forstå det, kan det oppleves som undertrykkende. Det kan føre til dårlig selvbilde og usikkerhet i forhold til å delta i sosiale samhandlinger. I følge Flaata (1996) blir bruk av ironi og sarkasmer frarådet i pedagogisk sammenheng av humorforskere. Ironi og sarkasme kan føre til konflikter i stedet for å løse konflikter. Lærere som er ironiske på elevenes bekostning, demonstrerer sin makt og skaper dermed avstand til elevene. Selv om læreren bare har tenkt å være morsom, kan det ha motsatt virkning på den eleven det går utover. Dette er en balansegang læreren bør være oppmerksom på når han velger å bruke humor i undervisningen (ibid).

Både i skolen og i arbeid med utviklingshemmede mennesker har vi det som kalles asymmetriske relasjoner. Den voksne eller den profesjonelle har større makt enn eleven og kan dermed medvirke til om barnet eller den utviklingshemmede opplever gode eller dårlige relasjoner. Løgstrup (1997) advarer sterkt mot bruk av ironi i undervisningen. Han uttaler at lærere kan falle for fristelsen til å bruke sarkasmer og ironi for å være morsom på elevens bekostning. «Men», sier han, «jeg tror roligt man kan si, at den eneste form for ironi der hører hjemme i undervisningen, er selvironi» (s. 76).

Humor kan dermed være både positiv og negativ. Når den er positiv ler man *med* en person. Humoren er da god fordi den tar vare på relasjoner og vennlighet, og det knyttes bånd mellom mennesker. Kjennetegnet på negativ humor er at man ler *av* en person. Den typen humor brukes til å være sarkastisk, ironisk, eller til og med ondskapsfull på andre menneskers bekostning (Tyrdal 2002a).

Har de fleste sans for humor?

Jeg tror jeg trygt kan si at langt de fleste har sans for humor. Jeg har lang erfaring i arbeidslivet, og har hatt flere praksisplasser, og alle steder har jeg truffet folk med humoristisk sans. Dette gjelder selvfølgelig ikke bare i arbeidslivet. Folk med sans for humor treffer man overalt. Noen gir mer uttrykk for det enn andre, men jeg tror de fleste har sans for humor. På en måte ligger det kanskje også mer i tiden enn før. Det blir mer og mer vanlig med humor i media, reklame og underholdning. Det er vel derfor kanskje vanskelig å forholde seg upåvirket av humor. Begrepet 'humoristisk sans' er et så vanlig begrep at vi bruker det uten å tenke over betydningen. Svebak (2000) kommer med tre påstander om sansen for humor. For det første sier han at humor er et produkt av kompliserte tankeprosesser

i hjernen. Dernest peker han på at mennesker med en normal hjerne har potensiale til å utvikle sans for humor. Den siste påstanden hans er at folk som mangler humoristisk sans har alvorlige problemer, og ikke bør ha ansvar for andre mennesker. Han skriver: «Mangel på humoristisk sans er en mangel på tankens flukt, en stillstand i forstenet vanetenkning med betydelige konsekvenser for evnen til å vurdere andre mennesker og til å mestre egne relasjoner til andre mennesker» (s. 61).

Så sterkt kan det altså sies før han har forklart hva humoristisk sans egentlig er. Det får meg til å tro at han mener det er en viktig del av det å være menneske. Svebak har studert analyser av humor både fra de gamle filosofene og fra humorforskere i vår tid, og det som går igjen i begge leire er at de er lite opptatt av sans for humor. De er mer opptatt av fenomenet humor. Det han mener det er bred enighet om mellom fagfolk, er at sansen for humor er en personlig egenskap som folk har i større og mindre grad. Humor blir sett på som en positiv egenskap, som er viktig i samspill med andre mennesker (ibid).

Søbstad (1995) er inne på noe av det samme når han beskriver humor som en viktig del av det som kalles sosial kompetanse. Det er et begrep som mer og mer blir brukt i pedagogiske sammenhenger. Han mener sosial kompetanse uttrykkes gjennom at man viser evne til empati og kan møte mennesker med åpenhet og varme. Siden han for det meste skriver om barn, er han opptatt av at man allerede i barnehagen legger vekt på å hjelpe barn til å utvikle sosial kompetanse. Humor ser han på som en nyttig egenskap å ha for barn når det gjelder å bli sosialt akseptert, og å skaffe seg nye venner (ibid).

Humor er personlig

Forskjellige mennesker opplever humor forskjellig. Noen liker selv å fortelle eller høre andre fortelle vitser. Humoristiske TV-program eller filmer er en form for humor, og de siste årene er det også blitt svært populært med det som kalles stand-up-komikere. Det siste er som regel en person som står på scenen og slenger ut morsomheter, ofte som parodi på andre mennesker. I tillegg finnes det et utall av revyer og komedier og lignende. Jeg kunne nok ha nevnt flere eksempler, men det er ikke mitt poeng med denne teksten. Felles for disse humorkategoriene jeg har ramset opp, er at de er laget for å underholde folk. Den krever at folk har et visst kognitivt nivå for å forstå meningen med den.

Arntzen (2003) skildrer humor som noe det er vanskelig å beskrive, fordi alle har sin egen personlige oppfatning om temaet. Han mener at menneskers humor er formet av både medfødte gener og oppvekstmiljø, og han bærer på et håp om at humoren skal være en selvfølgelig del av alles liv, slik den er det i hans eget liv. Dette på grunn av at han flere ganger som han sier, har kjent «den gode humorens alvorlige kraft» når livet har vært vanskelig (ibid). En så vakker og liketil måte å beskrive medmenneskelig humor treffer meg rett i hjertet. Det er den humoren som ikke nødvendigvis er til for å underholde andre, men som kanskje likevel helt spontant morer og gleder. Det sier også litt om humorens mangfold i et menneskes liv. Jeg har selv alltid ment at humor er langt mer enn overfladiske underholdning.

Hverdagshumor

Hverdagshumor er den spontane humoren vi opplever i dagliglivet. Det er den humoren Svebak (2000) beskriver når han sier: «Enhver sosial anledning gir rom for humor under de rette forutsetninger» (s. 163). Det er nettopp denne humoren jeg opplever i daglig samhandling på jobben. Denne spontane humoren går ikke på bekostning av noen, men er tvert i mot et fellesskap som vi opplever ved å ha en humoristisk tone sammen. Menneskene med utviklingshemning har ikke forutsetning for å forstå sarkasme og ironi, og heller ikke den humor som ofte presenteres i media. De er derimot gode til å forstå og sette pris på humoristiske hendelser i hverdagen. Mennesker med utviklingshemming kan på mange måter sammenlignes med små barn når det gjelder kognitiv utvikling, men de har et voksent menneskes erfaring. Det gjør at de ofte kan forstå mer enn deres (antatte) utviklingsnivå tilsier. Hertzberg Johnsen (i Tyrdal 2002a) beskriver hverdagshumor med en replikk jeg finner treffende: «Det er også slik at svært mye humor utfoldes helt spontant i dagliglivet og ikke følger bestemte mønstre for hvordan den skal utformes. Slik humor er vanskelig å fange og den unndrar seg derfor gjerne forskernes oppmerksomhet» (s. 46).

Dette kan være en del av forklaringen på at jeg nesten ikke har funnet litteratur om hverdagshumor. I de humorbøkene jeg har lest, blir hverdagshumor ofte bare nevnt i en bisetning. Jeg tolker det som om at de fleste humorforskere går ut fra at folk flest vet hva hverdagshumor er, og at det ikke trenger å utdypes nærmere. Men i denne teksten prøver jeg med konkrete eksempler å få fram nettopp det jeg kaller hverdagshumor.

Etiske dilemma

Når en som jeg har valgt å skrive om humor i arbeid med utviklingshemmede mennesker, er det en balansegang å tenke på hele tiden. Selv om jeg tenker på humor som noe positivt, kan det svært lett vippe over og gå på bekostning av den andre. Mennesker med utviklingshemming er jo ofte ufrivillig morsomme, og vi kan komme til å le *av* dem og ikke *med* dem. I denne teksten beskriver jeg flere humoristiske episoder fra arbeidsplassen, og jeg har da et ansvar for at den utviklingshemmede personen ikke blir fremstilt som om jeg gjør narr av han eller henne. Det er svært viktig for meg å få formidlet hverdagshumor som noe som er inkluderende. Tyrdal (2002a) setter ord på nettopp det jeg mener når han skriver: «Den godmodige, vennlige humoren som bygger på et positivt menneskesyn, bidrar til å skape et trygt læringsmiljø og til å etablere positive relasjoner mellom mennesker» (s. 156).

Dette sitatet sier mye om den humoren som oppleves i relasjoner med utviklingshemmede mennesker. Man må møte disse menneskene med et åpent sinn, og se på dem som våre medmennesker.

I følge Svebak (2000) er evnen til empati en svært viktig egenskap når man «praktiserer» humor på arbeidsplassen. Det er viktig at humoren ikke oppleves som maktovergrep av den svakeste part. Mennesker som mangler empati kan ha en provoserende og krenkende humor som det ikke alltid er mulig å forsvare seg mot. Da må andre som er vitne til slik

humor ta ansvar. «Det er sunn selvhevdelse å markere sin egen integritet og å forsvare andre mot slike overgrep når de står svakere enn deg selv» sier Svebak» (2000, s. 173).

Dette er særlig viktig i arbeid med utviklingshemmede mennesker. De har ingen forutsetninger for å forsvare seg mot krenkende humor. Vi har et ansvar på arbeidsplassen for å sørge for at krenkende humor ikke blir tolerert.

Humor og helse

Humor satt i forbindelse med helse er noe vi stadig oftere hører om. Mange bøker er skrevet om emnet, og det er allment kjent at det er en sammenheng mellom humor og helse. Det gjelder både fysisk og psykisk helse. Personlig må jeg si at det nok er noe i det. Jeg synes selv at det meste i livet er lettere å takle med humor. Det trenger ikke nødvendigvis være en humor som har underholdningsverdi, men en mer alvorlig humor. Sammen med mine nærmeste har vi brukt en varm og inkluderende humor når vi har opplevd triste ting i familien. Vi har da opplevd at det har styrket samholdet i sorgen. I fellesskap minnes vi for eksempel humoristiske hendelser vi hadde opplevd sammen med personer som er gått bort.

Tyrdal (2002b) skriver om humor og stress, og peker på at allerede Freud var opptatt av humor som redskap til å redusere spenninger i kroppen. Dette gjaldt da spenninger knyttet til forbudte eller tabubelagte tanker, som man ellers ikke kunne gi uttrykk for. Tyrdal mener at folk som bruker mye humor har mindre plager med stress enn andre. Siden humor løser opp spenninger, gjør det også sitt til at folk takler konflikter lettere. «Det hevdes at sammen med å tenke positivt er bruk av humor en av de viktigste mestringsstrategier som pasienter kan bruke» (s. 103).

Etter mitt syn er dette to sider av samme sak. Er det ikke en sammenheng mellom humor og det å tenke positivt? Humoristiske tanker er vel som oftest positive. Eller positive tanker leder jo lett over på humor. «Men humor må ikke bare bli et middel til å få bedre helse. Å dyrke den i hverdagen kan hjelpe alle mennesker til å gå utover hverdagsvirkeligheten og leve seg inn i en verden full av overraskelse» sier Søbstad» (1995, s. 65).

Dette er noe av det jeg brenner for, nemlig å dyrke humoren i hverdagen. Da kan det jo hende at bedre helse er en av bivirkningene.

Forståelse og humor

Gøransson (1994) hevder at den menneskelige forstand utvikler seg i fire stadier. Alle mennesker må gjennom stadiene i samme rekkefølge, men det er individuelt hvor lenge man er på de ulike stadiene. Det fjerde stadium er et voksent menneskes utviklede forstand. De menneskene som stopper i forstandsutviklingen på et av de tre første stadiene kaller vi «psykisk utviklingshemmede». Forstands nivået henger sammen med abstraksjonsnivå i tenkevnen, og forutsetter en biologisk modning av hjernen for å kunne tenke. Men hva man er i stand til å tenke har noe med erfaringer og samspill i miljøet man er i. Gøransson

sier: «Det funksjonelle forstandsnivået er et produkt av det abstraksjonsnivå som hjernens modning gir, og den erfaring som gies i samspill med miljøet» (s. 10).

Dette sier noe om det jeg nevnte i forrige kapittel, nemlig at mennesker med utviklingshemming kan ha forståelse for humor ut fra erfaring og miljø, og ikke bare ut fra deres kognitive utviklingsnivå. Vi må derfor føle oss fram når vi bruker humor i relasjoner med utviklingshemmede mennesker. Det kan være stor forskjell på hva de forstår og hva de ikke forstår. Som med såkalt «normale» mennesker, er det en fordel å bli kjent med personen og dennes forhold til humor. Vi må vokte oss vel for ikke å være morsomme på deres bekostning. Derfor må humoren være av det «enkle» slaget. Humor brukt på den rette måten kan gjøre hverdagen mer fargerik for begge parter. Det blir som å dele gleden man føler med de mennesker man er omgitt av, og se at humor og glede faktisk er smittsomt. Søbstad (1989) kaller denne type humor for situasjonshumor, siden den ofte oppstår spontant i hverdagslige situasjoner. Det kan være mimikk, rare kroppsbevegelser eller lyder. Poenget er at den er lett å oppfatte for mennesker som ikke fungerer så høyt på intellektuelt eller verbalt nivå (ibid).

Hva behøver man å forstå for «å forstå» humor?

Det finnes mange ulike definisjoner på utviklingshemming. En jeg finner tjenlig for denne sammenhengen er hentet fra Rundskriv 1-41/98: «Psykisk utviklingshemming er en tilstand med signifikant nedsatt intelligens og samtidig forekommende mangler eller svekkelser i adaptiv atferd, personens alder tatt i betraktning. Tilstanden må manifestere seg før 18 års alderen» (s. 29).

Personer med utviklingshemming har nedsatt evne til å forstå sine omgivelser. Det gir seg utslag i at de ofte har vanskeligheter med å tolke egne eller andres motiver og følelser. Komplisert samhandling med språklig symbolikk som abstrakter og ironi er også vanskelig å forstå. Det kan derfor være frustrerende for mennesker med utviklingshemming å delta i samhandling med andre der metaforer og andre symbolske forståelsesformer er i spill. Mange mennesker med utviklingshemming har også nedsatt språkkompetanse, noe som gjør at de både har vansker med å oppfatte hva andre mener, og med å uttrykke hva de selv tenker og mener. Dette fører ofte til at de blir satt utenfor sosial deltagelse (ibid). Det sier seg selv at med slike forutsetninger er det ikke lett å forstå humor som går på verbale vittigheter. Jeg mener likevel at mennesker med utviklingshemming har sans for humor. Det har jeg sett og opplevd gjennom mange år i arbeid med disse menneskene. Jeg har sett og erfart at man ikke nødvendigvis behøver å forstå så mye for å forstå humor. Et eksempel er en mann jeg kjenner som er dypt utviklingshemmet, og som pleier å le når personalet ler. Ofte er det når noen av personalet har fortalt en vits som han temmelig sikkert ikke forstår. Dette tror jeg kan forklares med noe Svebak (2000) kaller sosial latter. Vi ler når andre ler, fordi latteren har en sterk suggestjonseffekt. Svebak viser til flere eksempler, blant annet et radioprogram der en deltager lo av noe som ingen andre enn han selv visste grunnen til. Latteren var så hjertelig at mange som hadde hørt programmet fortalte om hvordan

de lo både av og med denne personen som fikk latteranfall under sendingen (ibid). Et annet eksempel fra praksis er en multihandikappet jente jeg kjenner som viser glede når vi tøyser og tuller med henne. Hun kan også le spontant når flere mennesker er samlet og det er sang eller musikk, eller rett og slett når stemningen er god. De fleste mennesker med utviklingshemning som jeg kjenner har glede av humor, uansett hvilket funksjonsnivå de er antatt å ha. Det virker som de kan tolke ansiktsuttrykk og føle gode stemninger dersom humoren har en grad av tilpasning til dem som personer.

Det finnes jo flere grader av utviklingshemning. Noen fungerer på høyere nivå enn andre. Da har de også forutsetning for å forstå mer avansert humor. Et eksempel på dette er hentet fra praksisperioden min i Danmark. Da jeg virkelig ble utsatt for humoren til disse danske unge menneskene med utviklingshemning:

Jeg var på et dagtilbud for utviklingshemmede hvor de hadde et keramikkverksted. Ungdommene ville absolutt at keramikeren som ledet verkstedet skulle lære meg å dreie på dreieskive. Jeg protesterte, da jeg ikke hadde som mål å lære å lage keramikk i praksisen. Men etter flere oppfordringer lot jeg meg overtale. Dette var uvant arbeid for meg, så keramikeren håndledet meg til å begynne med for å holde styr på leirklumpen. Ungdommene fulgte spent med, og plutselig skjønte jeg hvorfor de absolutt ville at jeg skulle lære å dreie med leire. For å få luften ut av leirklumpen var de viktig å dra den oppover mens dreieskiven gikk rundt. Etter en stund fikk den form som en stor dildo. Dette visste ungdommene, og de fikk seg derfor en god latter på min bekostning.

Det viste seg at disse ungdommene behersket en relativt avansert form for humor. De var i stand til å tenke abstrakt og til å sette ting i sammenheng. Kanskje hadde det noe å gjøre med samspillet mellom deres kognitive funksjonsnivå og ungdomsfellesskapet de var en del av? De hadde voksne menneskers erfaringer, og flere av dem hadde kjæresten. I gruppen var det mye vitsing og godmodig erting. Selv om disse ungdommene var utviklingshemmete, hadde de et godt utviklet verbalspråk og god språkforståelse. Jeg vil tro at de derfor hadde en relativt avansert humorforståelse. Søbstad (1995) bekrefter at humorforståelsen er knyttet til personens intellektuelle nivå. Han henviser til Athey som har gjort undersøkelser om humorforståelse ut fra Piagets teori om kognitiv utvikling. «Ordforståelsen ser ut til å være ekstra viktig, og Athey fant klart samsvar mellom humorforståelse og skåre på en test på barnas ordforråd» (Athey 1977 i Søbstad 1995, s. 58).

I de fleste tilfellene var det samsvar mellom barnets kognitive funksjonsnivå og vanskelighetsgraden av humoren. I denne undersøkelsen så det ut til at ordforståelsen hadde klar sammenheng med humorforståelsen.

Finnes det pedagogisk humor?

Pedagogisk humor kan være så mangt. Jeg vil i dette kapitlet beskrive hvordan humor har blitt brukt i pedagogisk sammenheng på min arbeidsplass. Humor kan være en forutsetning for å gjøre en god jobb. Uansett hvordan jeg har det selv, føler jeg glede over å jobbe med mennesker. I kontakten med menneskene på min arbeidsplass dukker det hele tiden opp situasjoner som er grobunn for hverdagshumor. Vi blir oppmerksomme

på at små hendelser som er helt hverdagslige kan bli noe vi kan more oss over. Å være spontan betyr å være tilstede i øyeblikket. Dette har også noe med trygghet å gjøre. Hvis humoren oppfattes som inkluderende og ikke går på bekostning av noen, kan den utvikle seg og blomstre i miljøet. Den kan også føre til spontan pedagogisk handling. Det kan for eksempel være en tilfeldig bemerkning som en av de utviklingshemmede fanger opp og gjengir på sin måte. (Dette er mennesker med utviklingshemning som har et begrenset ordforråd og forståelse. Likevel kan jeg se hvordan de fryder seg over små øyeblikk av spontan humor).

Et eksempel er at en av personalet snakket om «*dagtilbudet*», som er det vi kaller arbeidsplassen vår. Vår venn som er utviklingshemmet overhørte bemerkningen, og gjentok begrepet «*dagtilbudet*» som «*bakeburet*». Dette ble jo morsomt for alle som var der. Når de som var på jobb lo av hans tolkning av bemerkningen, lo han med og frydet seg over den gode oppmerksomheten han fikk.

Denne situasjonen fikk den unge mannen til å spinne videre på bemerkningen, og han benyttet anledningen til å få mer positiv oppmerksomhet mens stemningen var god. Selv om han er diagnostisert som dypt psykisk utviklingshemmet brukte han humor bevisst til å få oppmerksomhet. Vi opplevde det rett og slett som om han flørter. Siden han har et begrenset verbalspråk og språkforståelse brukte han sitt kroppsspråk til å skape kontakt. Han hevet øyenbrynene og han blunket mens han sa: «*Er han pen i øynene i dag?*» Dette er noe han vet at han får positiv respons på, og han lo og frydet seg med hele kroppen.

På arbeidsplassen har vi lært oss å utnytte sånne gode øyeblikk til å hjelpe han med å utvikle språket sitt. Det er om å gjøre 'å hive seg på' når han er i godt humør og liker å leke med ord. Jeg opplever det som øyeblikk av livsglede for begge parter.

Det 'å hive seg på' i en slik situasjon er å benytte den pedagogiske muligheten som oppstår når personen i historien over liker å leke med ord. Van Manen (1993, s. 38) beskriver dette som et «*pedagogisk øyeblikk*». Det vil si at det kreves spontan handling av den voksne eller som i denne situasjonen av personalet. Denne genuine spontane handlingen er det pedagogiske øyeblikk. Det jeg oppfatter som pedagogisk ved denne situasjonen er at hans gode humør og vilje til å leke med ord blir brukt som utgangspunkt for byggende og positiv kommunikasjon og kontakt. Han har i de senere år utvidet sitt ordforråd betraktelig, og det har vist seg at måten han lærer best på er når personalet bruker humor og lar han ta initiativet til å komme med nye ord.

Van Manen (1993) sier videre at vi ofte må ta ting på sparket i daglig samvær med barn og unge. «Den pedagogiske situasjon blir et pedagogisk øyeblikk først når den voksne foretar seg noe pedagogisk riktig i forhold til barnet eller barna» (s. 38).

Vi har ikke alltid tid til å reflektere over riktig tilnæringsmåte. Vi må handle i det pedagogiske øyeblikket. På arbeidsplassen ser vi det som et pedagogisk øyeblikk når denne mannen bruker sin humoristiske sans til å få kontakt med personalet og viser at han vil leke med ord.

Hva er det som gjør at humor kan løse opp vanskelige pedagogiske situasjoner?

Det kan være mange grunner til at humor har en konfliktløsende og dempende effekt i pedagogiske situasjoner. Det første som slår meg er den gode kontakten som humor skaper i samhandlingssituasjoner. Personer som er avhengig av andres hjelp til mange av dagliglivets gjøremål, er kanskje ikke alltid så villige til å ta i mot hjelp. Særlig hvis deres funksjonsnivå er sånn at de kanskje ikke helt forstår nødvendigheten av det som skal gjøres. Hjelperen må som tidligere nevnt være bevisst på at det er et asymmetrisk forhold mellom personalet og personen som er utviklingshemmet. Hvis humor blir brukt til å løse en vanskelig pedagogisk situasjon, må det være en form for humor som den utviklingshemmede har forutsetning for å forstå og som bidrar positivt til hans eller hennes opplevelse av seg selv.

Søbstad (1995) er opptatt av humor i pedagogisk arbeid. Selv om hans undersøkelser av pedagogisk humor er gjort i barnehager, ser jeg ikke noen grunn til at det ikke skulle gjelde i arbeid med utviklingshemmede mennesker. Han sier: «Humor kan som nevnt benyttes til løsning av spenninger og konflikter, den er viktig for å utvikle et sosialt fellesskap. Derfor blir den brukt med hell i ulike former for ledelse» (s. 108).

Jeg skal forsøke å belyse med et eksempel hvordan en vanskelig pedagogisk situasjon ble løst ved hjelp av humor:

En ung dame med moderat utviklingshemning hadde tilleggsproblemer som angst og klaustrofobi. Dette gjorde at det var vanskelig å hjelpe henne med personlig hygiene. Hun var blant annet redd for å få vann over hodet, og kunne bli redd og dermed også ofte sint dersom noen presset henne. Å få hjelp til å vaske seg eller dusje var heller ikke populært. Dette utfordret personalet til å finne løsninger som var til å leve med for begge parter. Jeg valgte å prøve med humor som avledningsmanøver. Jeg begynte å synge morsomme sanger som hun likte, og hun hang seg straks på. Hun sang og lo sammen med meg mens jeg vasket håret hennes. Den gode humoristiske stemningen mellom oss gjorde at hun 'glemte' at hun var redd for å få vann over hodet. Hun viste tydelige tegn på velvære etter å ha fått dusjet og vasket håret. Kanskje kan humoren i dette tilfellet ha hjulpet henne til å føle mestring av en situasjon som hun i utgangspunktet grudde seg til?

Hva er det å tulle med folk?

Hva det betyr å tulle med folk, kommer an på hva man legger i uttrykket. Jeg vil tro at det oppfattes forskjellig på ulike dialekter. Når jeg snakker om å tulle med folk, mener jeg tøyse og tulle for å oppnå kontakt. Jeg tenker nå først og fremst på dette fenomenet i møte med mennesker med utviklingshemning. De er ofte spontane og reagerer lett på denne formen for kontakt.

Da jeg hadde praksis i Danmark på en skole for ungdommer med utviklingshemning, tullet jeg med dem for å bli bedre kjent med dem. De vegret seg for å snakke med meg, for

de sa de ikke forstod norsk. Ved å være litt direkte med dem, både med kroppsspråk og enkle humoristiske bemerkninger fikk vi etter hvert god kontakt. Det ble nesten for mye av det gode innimellom. Hver gang jeg kom på jobb ble jeg 'angrepet' av en gjeng med ungdommer som ville vise at de var glad for at jeg kom, og de kjente ikke grensene for når det var nok! Kontakten ble til tider litt for fysisk. Men det så jeg som en liten bivirkning jeg kunne takle, for jeg hadde jo oppnådd hensikten som var å få god kontakt med dem, nemlig at de skulle våge å snakke til meg selv om det er litt forskjell på dansk og norsk. En av de danske jentene sa mange ganger: «Jeg elsker å drille (erte) Bente!» Grunnen var kanskje at jeg hadde lagt opp til en slik tone at det å erte og bli ertet var måten jeg hadde valgt for å bli kjent med dem. Det var sånn de var med hverandre og med personalet på skolen.

Tyrdal (2002b) skriver om medisinsk humor. Det er humor som skal gjøre relasjonene mellom terapeut og pasient lettere, men det kan også overføres til andre mellommenneskelige relasjoner. Han mener at all type humor kan 'smugles' inn i samtaler, forsiktig til å begynne med, men øke gradvis når man opplever å få respons. Dette kan etter hvert få pasienten til å slappe av og åpne seg, sånn at det som ligger han eller henne på hjertet kommer fram. Hvis legen i løpet av undersøkelsen gjør seg litt 'dummere' enn han er, vil det også bidra til at pasienten føler seg på samme bølgelengde. På den måten tør pasienten kanskje å komme med sine spørsmål uten å være redd for å dumme seg ut (ibid). Selv om dette er litt på siden av det jeg skriver om, kan jeg lett se sammenhenger. Humoren har som hensikt å lage gode relasjoner mellom mennesker. Det er den vennlige og inkluderende humoren som fremmer kontakt og livsglede.

Svebak (2000) beskriver sansen for humor i samspill mellom mennesker som en flott mulighet til å forebygge og løse opp i konflikter. Humor beskytter også mot å bli sløvet av kjedelige rutiner. Vennlig humor øker sjansen for at gode relasjoner oppstår og vedlikeholdes. Det kan være som en lek for voksne der det ikke er så stor risiko for å bli sett på som barnslig. Han mener at denne typen humor uttrykker sosiale ferdigheter hos enkeltmennesker. Alle mennesker med interesse for humor kan videreutvikle slike ferdigheter (ibid).

Så vidt jeg kan forstå er slik sosial kompetanse det vi trenger for å tulle og tøyse med mennesker med utviklingshemming. Det som er viktig er å kjenne sin begrensning, slik at humoren kommer til uttrykk på en måte som mottakeren kan forstå og som er til felles glede.

Hva er det som gjør at humor virker?

Humor er inkluderende og har med seg varme og medmenneskelighet. Det er vanskelig å forholde seg uberørt til et godt humoristisk miljø. Dette gjelder ikke humor som går ut på å gjøre narr av andre, men humor som hele tiden er der og bygger opp et godt og trygt miljø. Det kan være både utviklingshemmede mennesker og personalet som tar initiativ til humoristiske handlinger.

Jeg kjenner en kvinne med utviklingshemning som elsker oppmerksomhet. Det gir seg utslag på mange forskjellige måter, men ofte sånn at hun finner en eller annen hatt og eller noen solbriller. Så kan hun opptre og tøyse litt, mens hun nyter responsen hun får. Andre ganger kan hun skru lyden på full styrke når hun hører musikk hun liker, og dra en av personalet med for å danse. I slike situasjoner ser vi at det lyser glede av ansiktet hennes, og det smitter over på dem som er i nærheten. Da kan vi lett se at humor virker!

Søbstad (1995) sier: «For å kunne verdsette det absurde og overraskende, eller å skape humor, kreves en viss tankeevne. Humorforståelse blir i det hele tatt grunnleggende for om en får en humoropplevelse eller ikke» (s. 55).

Slik jeg tolker dette sitatet, har denne utviklingshemmede kvinnen i eksempelet over relativt god humorforståelse, og tankeevnen er sannsynligvis heller ikke så verst. Hun er i aller høyeste grad i stand til å skape humor! Når hun tuller og tøyser, bruker hun nok sin erfaring gjennom et langt liv. Hun vet hvordan hun skal tiltrekke seg oppmerksomhet. Jeg, som har kjent henne i mange år, tror at hun har en godt utviklet sans for humor. Hun er kvikk og rask i bevegelsene, og ser ting hun kan bruke i humoristisk utfoldelse før andre har tenkt tanken!

Søbstad (1995) viser til flere humorforskeres teorier når det gjelder humorutvikling hos barn. Han sier at en rekke forskere har studert forholdet mellom humor og intelligens. Noen forskere mener det er en sammenheng mellom humor og intelligens, mens andre studier ikke har funnet noen klar sammenheng. Det kan ha noe å gjøre med at intelligensen har mange sider, i likhet med utviklingen av humorforståelse (ibid). Når det gjelder mennesker med utviklingshemning kan intelligensen være ulikt utviklet, og det kan være vanskelig å vite eksakt hva de forstår. Forståelse er knyttet til situasjoner, og mennesker med utviklingshemning, i likhet med andre kan ha stor forståelse på noen områder og mindre på andre.

Hva gjør humor som alvor ikke gjør?

Den som kun tar spøg for spøg
og alvor kun alvorlig.
Han og hun har faktisk fattet
begge dele dårligt.

(Piet Hein i Svebak 2000, s. 152)

Humor ser ut for å skape gode relasjoner mellom mennesker. Jeg tror det er mye lettere å få kontakt med folk når en bruker en humoristisk innfallsvinkel. Men som i alt arbeid med mennesker gjelder det samme, nemlig at man må se sine folk an. Hvis man skal opprette kontakt med et menneske som er trist og lei, går man ikke bort og slenger ut humoristiske bemerkninger. Det er viktig å bli kjent med folk på deres egne premisser, så kan humoren komme etter hvert. I triste og alvorlige situasjoner kan litt forsiktig humor likevel kanskje være med på å skape optimisme.

Tyrdal (2002b) mener at humor en viktig mestringsstrategi ved alvorlige hendelser i livet. Humor kan først og fremst være et middel til å skaffe seg mental avstand til det triste og alvorlige. Humoren kan være med å flytte fokus fra det tragiske og over på noe som er mer positivt i livet. Også i arbeidslivet kan humor være en strategi for å mestre alvorlige påkjenninger. Tyrdal nevner som eksempel mennesker som rydder katastrofeområder, der de opplever å måtte forholde seg til grusom menneskelig lidelse, og for eksempel kan finne løsrevne kroppsdeler etter omkomne personer. Der viser undersøkelser at humor kommer som nummer en av mestringsstrategier for å takle påkjenningene (ibid).

Arntzen (2003) peker på at der folk har det vanskelig, blir humoren noe som kunne hjelpe dem til å se hverdagens alvor i et nytt lys. Folk kan få tilbake troen på at livet har glede og lys som mål, mer enn tristhet og mørke. Humoren er noen ganger det middel folk hadde til å hjelpe seg med for å ha litt glede i en grå hverdag. Jeg vil avslutte disse betraktningene med et treffende sitat av Arntzen: «For kor det var veilaust og vranget, fattigdom og nød, kor folk blei knuga under prest, fogd og fut, lyste humoren som ei fyrlokt i svartnatta og viste leia inn til havn og til den løkkelige erkjennelse at galt va det, men verre kunne det ha vorre» (s. 80).

Hva er karakteristisk for pedagogisk humor?

Pedagogisk humor er humor brukt i relasjoner mellom voksne og barn eller mellom personale og person med utviklingshemming i læringsøyemed. Tyrdal (2002a) mener at i moderne pedagogikk kreves aktivitet og engasjement ved at barnet eller den unge selv skal tenke og respondere på læringsutfordringer. Dette for at ikke læring skal være kjedelig. Kjedsomhet er lite stimulerende. Bruk av humor er her positivt for å skjerpe barnet eller den unges oppmerksomhet mot det læreren ønsker å formidle. Den læreren som får elevene til å smile og le, vet at de er engasjerte. Med latter vil også flere elever kommunisere med læreren samtidig (ibid). Her er et eksempel på god pedagogisk humor fra min egen praksisperiode i Danmark:

Jeg var noen dager i uken sammen med en lærer og en gruppe på fem–seks elever. Læreren brukte humor for å holde på elevenes oppmerksomhet, ofte en røffere form for humor enn jeg er vant til. Elevene så ut til å like det, og det virket ofte som de var fulle av humør og livsglede. Når læreren leste høyt for elevene, dramatiserte han innholdet i boken. På den måten gjorde han budskapet mer fengende. Dersom noen elever mistet konsentrasjonen, stilte han dem spørsmål til det han nettopp hadde lest, og hele tiden med en humoristisk vri. Han brukte både mimikk og kroppsspråk mens han leste. Det var utrolig fascinerende å være vitne til. De fleste som har erfaring med utviklingshemmede mennesker, vet at de lett mister konsentrasjonen og har problemer med å sitte stille.

Tyrdal (2002a) sier videre at: «Den gode læreren utmerker seg ved å planlegge sine humoristiske innslag» (s. 158). Humor i passende doser kan medvirke til at elevene blir

motivert for læring, og det medvirker til å danne gode relasjoner mellom lærer og elever. En erfaren lærer vet når han kan bruke humor for å gjenvinne elevens oppmerksomhet og til å løfte stemningen i klasserommet.

Hva er det ved humor og livsglede som er viktig?

Jeg vil si at alt ved humor og livsglede er viktig for mennesket. Av egne erfaringer vet jeg at humor i hverdagen gir livsglede. Når jeg opplever at bruk av humor i arbeidet inspirerer utviklingshemmede mennesker til å bli aktive og engasjerte, gir det meg livsglede. Jeg får en følelse av at jobben jeg gjør har betydning for andre mennesker. Søbstad (1995) peker på nettopp dette. Han sier: «Humor er noe dypt menneskelig, som bør få sitt utløp, og som kan dyrkes fram. At vi som frukter av en slik dyrking kan ha nytte og glede av humor i mange sammenhenger, er en annen sak» (s. 18).

Når det har blitt en vane å dyrke humoren i arbeidsmiljøet, vil både personale og de utviklingshemmede menneskene vi er der for, ha nytte og glede av den. Vi vil alle kunne ha en lysere og lettere hverdag, der konflikter og/eller problematferd lettere kan møtes, kanskje på en måte som har humoristiske undertoner. Og det aller fineste med humor og livsglede er at det er smittsomt.

Menneskesyn og humor

Jeg vil begynne dette avsnittet med å sitere fra FO sine yrkesetiske retningslinjer, et sitat som viser et bestemt syn på mennesker: «Alle mennesker har en ukrenkelig verdi. Fellesskapet har et ansvar for å legge til rette for liv og helse for hvert enkelt menneske og å bekjempe bruk av vold og tvang. Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere forsvarer menneskers fysiske og psykiske integritet» (2002: 2.2).

NOU (2001) beskriver synet på menneskeverd i faglig arbeid med historisk tilbakeblikk. Utvalgets hovedtanke er at «ethvert menneske er unikt og har samme menneskeverd» (s. 22). Dette synet er nedfelt i FN's erklæring om menneskerettigheter, og i den Norske Grunnloven.

I menneskerettighetserklæringen omtales alle mennesker som unike og med et iboende verd. I dette ligger at menneskeverdet ikke er begrunnet utenfra eller i bestemte egenskaper, men i det å være menneske. Røttene til ideen om menneskeverd som menneskesyn kan trolig spores tilbake til det meget gamle gjensidighetsprinsippet (NOU 2001, s. 22, 28).

Å være menneske er også å være medmenneske, og for meg betyr det at alle skal behandles med respekt. Når jeg møter mennesker forsøker jeg i utgangspunktet å være åpen og nysgjerrig. Jeg liker å bli kjent med nye mennesker. Likevel «dømmer» jeg dem ofte etter førsteinntrykket. Det er ikke riktig å gjøre, for man bør gi mennesker en sjans til å vise hvem de er som personer utover førsteinntrykket. At man bedømmer mennesker etter førsteinntrykket er likevel gjerne basert på erfaring. Når man hilser på et menneske for første gang har vi gjerne tillit til intuisjonen som forteller oss om opplevelsen er positiv

eller negativ. Dersom følelsen er negativ, er vi gjerne mer på vakt. Men man lar i første omgang gjerne 'tvilen komme den andre til gode.' De fleste vil gjerne lete etter positive egenskaper hos et menneske de har fått et noe negativt førsteinntrykk av. Hvis man må samhandle med et menneske som man ikke har positivt inntrykk av er det viktig å vise respekt, og heller å forsøke å være opptatt av det vi har som felles mål. Er det en ny kollega på arbeidsplassen min i en bolig for utviklingshemmede, så er arbeidet med mennesker vårt felles mål.

Hvis førsteinntrykket derimot er positivt, er vi imidlertid ofte straks på bølgelengde. Kontakten er opprettet og man er gjerne ubevisst i gang med å finne ut om denne personen har humoristisk sans.

Aadland (1997) filosoferer over temaet menneskesyn, og mener at det ikke er lett å finne en entydig teori om hva et menneske er. Vi kan lese om bestemte menneskesyn og si oss enige i noen av beskrivelsene av mennesket som vesen. Men det finnes mange ulike menneskesyn, og det er vanskelig alltid å si konsekvent og ekskluderende at et menneskesyn er rett og et annet er galt. Han sier videre at vi kan samle data om flere menneskelige egenskaper: «Men vi kan ikke konstatere noe i nærheten av en objektiv teori om hva mennesket egentlig er» (s. 108). Han avslutter med å si at menneskesyn er viktig selv om de egentlig mangler fakta. Han sier: «Måten vi ser mennesket på for vårt indre ideologiske blikk utgjør den forforståelse som vi bygger vår forståelse på – av ethvert individ vi står overfor, så vel som vår forståelse av hvem vi selv er» (s. 108).

Siden jeg skriver om mennesker med utviklingshemming som jeg har møtt i arbeid eller praksis, er jeg opptatt av at menneskesyn er relevant og viktig for helse og sosialarbeidere. Jeg ønsker å arbeide etter det som blir kalt et helhetlig menneskesyn. Hansen (1996) beskriver et helhetlig menneskesyn som sammensatt av fire dimensjoner: en fysisk, psykisk, sosial og åndelig. Disse dimensjonene står i samspill med hverandre og med miljøet og omgivelsene. Den åndelige dimensjonen er i sentrum og har innvirkning på de tre andre dimensjonene, mens alle fire blir påvirket av miljøet (ibid). Det vil si at vi som helsearbeidere har et ansvar for at menneskene på vår arbeidsplass får en omsorg som ivaretar alle dimensjoner. Når det gjelder humor som jeg har skrevet om, vil jeg tro at det tilhører den sosiale og åndelige dimensjon. Siden humor i de fleste bøker om emnet blir forklart som et sosialt fenomen, vil det sannsynligvis påvirke menneskenes sosiale liv. Det åndelige plan sier noe om selve opplevelsen av humor. Gode og positive opplevelser i et inkluderende humoristisk miljø, vil påvirke den åndelige dimensjonen. Hansen (1996) hevder om den åndelige dimensjonen at:

Denne dimensjonen blir av mange oppfattet som entydig religiøs dimensjon, men et slikt syn på denne dimensjonen er mangelfull og svært misvisende. Det vil i så fall bety at mennesker som ikke har en religiøs forankring, ikke har en åndelig dimensjon. Ut fra et helhetlig menneskesyn innebærer det at mennesker uten tilknytning til en religion, ikke er hele mennesker (s. 7).

Hvis vi ser på humor i et helseperspektiv, noe som er svært vanlig i vår tid, vil den fysiske og psykiske dimensjon også nyte godt av et inkluderende humoristisk miljø. Dette er noen betraktninger om humorens betydning for arbeid med utviklingshemmede innen et helhetlig menneskesyn. Jeg tror ikke at mennesket kan leve av humor alene, men jeg tror at hele mennesket blir berørt av humor.

Avsluttende kommentar

I denne teksten har jeg forsøkt å belyse temaet humor og livsglede i relasjoner med mennesker med utviklingshemning. Det er et emne som alltid har interessert meg. Gjennom lang arbeidserfaring har jeg sett hvilken positiv effekt humor har på alle mennesker, enten de er utviklingshemmet eller ikke. Humor er et viktig sosialt fenomen som gjør hverdagen lysere og lettere for oss. Det er et stort ansvar for helse og sosialarbeidere å bringe inn humoren i møte med mennesker med utviklingshemming. Kanskje blir det lettere for dem å utvikle sin humoristiske sans, dersom menneskene de er omgitt av klarer å skape gode humoristiske relasjoner?

Jeg har lest mye om humor i arbeidet med denne teksten, og lært mye om emnet som jeg ikke har tenkt over før. Jeg har først og fremst ønsket å peke på at det ikke nødvendigvis er en sammenheng mellom humor og intelligens, og at humor kan bidra til at pedagogiske situasjoner blir bedre og mer meningsfulle, og kan føre til læring og utvikling for mennesker med utviklingshemning. Jeg føler meg privilegert som har kunne skrive om noe som opptar med så sterkt som humor gjør. Bare det å lese faglitteraturen på området har gitt meg mange positive opplevelser. En annen positiv ting er at jeg har kunnet sette ord på mange av de humoristiske opplevelsene jeg har hatt i arbeid og praksis med utviklingshemmede mennesker, og prøvd å finne faglitteratur som underbygger mine opplevelser og betraktninger, eller på en eller annen måte setter dem i perspektiv.

Noe som jeg også mener det var viktig å få fram er at humor og alvor ikke nødvendigvis er motsetninger, men ofte to sider av samme sak. Humor brukt i pedagogisk arbeid er dypest sett en ganske alvorlig sak. Her er det de etiske refleksjonene kommer inn. I all litteraturen om humor som jeg hittil har lest, blir det advart mot ukritisk bruk av humor. Humor og livsglede er for meg noe av det viktigste i livet, og hvis jeg, gjennom å formidle dette i min praksis i møte med utviklingshemmede mennesker på arbeidsplassen, kan bidra til at de opplever humor og livsglede, og får utvikle og bruke sin sans for humor, gir det mening. I følge Svebak (2000) har sans for humor noe med livsglede å gjøre. Han sier at: «Den som har liten livsglede, eller som har mistet den helt, bør starte reparasjonsarbeidet med å legge større vekt på humor» (s. 181).

Meningen min med denne teksten har vært å skrive om den umiddelbare humoren som er tilstede i hverdagen i arbeidet med utviklingshemmede mennesker. Disse episodene lar seg ikke alltid fange inn i planlagte observasjoner, men oppstår gjerne når du minst venter det. De kan imidlertid reflekteres over i ettertid, og det har jeg forsøkt å gjøre.

Mens jeg har arbeidet med teksten har jeg forsøkt å være ekstra årvåken for alt som har med humor å gjøre, og har virkelig funnet bekræftelse på at humor finnes overalt hvor der er mennesker og i møtene mellom dem. Ekstra morsomt var det at en kveld jeg satt meg ned for å se på TV etter å ha jobbet med denne teksten, kom det et innslag med humorpsykologen Sven Svebak, som jeg ofte har referert til i teksten. Innslaget var fra et kurs han holdt for helsepersonell knyttet til bruk og nytte av humor i helsesektoren. Han hevdet i dette programmet faktisk at humor var den viktigste basiskunnskap helsepersonell kan ha. Jeg vil på bakgrunn av min egen erfaring slutte meg til hans vurdering.

- Aadland, E. (1997). Og eg ser på deg. Oslo: Tano.
- Arntzen, A. (2003). Det latterlige alvor. Oslo: Det Norske Samlaget.
- FO (2002). Yrkesetisk grunnlagsdokument, Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, vernepleier og sosionomer. Oslo.
- Flaata, S. (1996). Humorstrategi og pedagogisk handling. Rapport nr.5. Høgskolen i Østfold.
- Gøransson, K. (1994). Hvordan forståelsen av virkeligheten utvikles. Nærbø: Haugtussa forlag.
- Hansen, Å. M. (1996). Grunnleggende teorier og begreper i pleie- og omsorgsarbeid. Oslo: NKS Fjernundervisning.
- Johnsen, B. Hertzberg (2002). Hvem ler av hva? Om humorens form, innhold og kontekst. I: Tyrdal, S. (2002a). Humor og helse i teori og praksis. Oslo: Kommuneforlaget.
- Løgstrup, K.E. (1997). System og symbol. København: Gyldendal.
- NOU (2001). Norges offentlige utredninger 2001: 22. Oslo. Statens forvaltningstjeneste.
- Rundskriv 1-41/98 til lov om sosiale tjenester. Oslo: Sosial- og helsedepartementet.
- Svebak, S. (2000). Forlenger en god latter livet? Bergen: Fagbokforlaget.
- Søbstad, F. (1989). Smittende latter. Rapport fra prosjektet Førskolebarn og humor. DMMH's publikasjonsserie. Trondheim: Dronning Mauds Minde.
- Søbstad, F. (1995). Humor i pedagogisk arbeid. Oslo: Tano.
- Tyrdal, S. (red.). (2002a). Humor og helse i teori og praksis. Bok 1. Oslo: Kommuneforlaget.
- Tyrdal, S. (red.). (2002b). Humor og helse i teori og praksis. Bok 2. Oslo: Kommuneforlaget.
- Van Manen, M. (1993). Pedagogisk takt. Bergen: Caspar forlag.